

İHVÂN-I SAFÂ RİSALELERİNDE SANATLAR/AMELİ SANATLAR*

 Mehmet KARAKUŞ^a

Öz

İhvân-ı Safâ, yaşadıkları toplumu düşünsel anlamda aydınlatma gayesi taşıyan, felsefî ve ilmî alandaki çalışmalarını yazdıkları Risaleler aracılığıyla topluma yaymaya çalışan özgün bir felsefe topluluğudur. Yazdıkları Risaleler de, İslâm dünyasının X. yüzyıldaki felsefe, bilim ve kültür alanında kat ettiği mesafeyi gösteren önemli bir kaynaktır. Bir kültür hazinesi niteliğinde olan bu Risalelerden biri de “Pratik Sanatlar ve Amaçları Üzerine” adını taşıyan 8. Risaledir. Bu Risalede, Sanat ve zanaat ayrımının yapılmadığı bir dönemde insan ürünü olan çeşitli sanatlar hakkında bilgi verilmiştir. Bu çalışmada X. yüzyıl İslam dünyasının dikkat çeken entelektüel topluluğunun Risaleleri esas alınarak sanat/zanaat konularındaki düşünceleri araştırılmıştır. Risalelerde zanaatların değeri ve önemine işaret edilmiş; zanaatlar faydasına, kullanılan alet ve edevata, yapılan eşyanın değerine göre çeşitli açılardan sınıflandırılmıştır. Zanaatların yapımında ateşe duyulan ihtiyaca vurgu yapılmış; yine zanaatlarda uzmanlaşmanın önemine değinilmiş, öğrenilen ve öğretilen yapısı göz önüne alınarak zanaatların usta eller vasıtasıyla nesilden nesile aktarılmasının zorunluluğundan söz edilmiştir. Sanatların bazı yönlerden birbirlerinden üstün oldukları ifade edilmiş ve bu üstünlüğün; ya konu oldukları madde açısından, ya yapılan şey açısından, ya onları edinmeye sevk eden zaruri ihtiyaçlar açısından, ya sağladığı umumun menfaati açısından, ya da bizzat sanatın kendisi açısından olduğu belirlenmiştir. Buna göre sanatların ya zorunluluk ya fayda ya da bizzat sanatın kendisi için yapıldığı ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: İslam Felsefesi, İhvân-ı Safâ, İhvân-ı Safâ Risaleleri, Sanat, Zanaat.

ARTS/WORKING ARTS IN IKHWAN AL-SAFA'S (BRETHREN OF PURITY) TREATISES

* Bu çalışma, yazarın “İhvân-ı Safâ Risalelerinde Estetik ve Sanat” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, mehmetkus@kilis.edu.tr

Ikhwān-i Safā is a unique philosophical community that aims to enlighten the society they live in in the Islamic geography intellectually in the 10th century, and tries to spread its philosophical and scientific studies to the society through the Treatises (al-Risalāt) they wrote. Ikhwān-i Safā considers it as the main goal that the members of the community should have knowledge of all sciences and not be ignorant. Accordingly, the system adopted by the group provides that they think about all sciences, research them completely, grasp the outward and inward knowledge of the sciences. Most of the aims they pursue in the Treatises they have revealed are about to unite Allah, to absolve Him from the things that ignorant people, who are far from the knowledge of the arts invented by the servants he created out of love, regard Him. In this sense, Treatises are texts that aim to go beyond the apparent meaning of religious texts, including the Qur'an, and that clearly reveal the need to use philosophy as a primary tool for the realization of this purpose.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Evrensel bir duygunun ifadesi olarak sanat, Antikiteden günümüze gelinceye kadar daima üzerinde durulan ve araştırılan bir konu olmuştur. İnsan ürünü olarak sanat; birey ve toplumların duygu, düşünce, örf-adet, inanış ve tasavvurlarını, çeşitli malzeme, araç, teknik ve yöntemleri kullanarak, gören ve işitenlerde hayranlık uyandıracak bir ahenkle ortaya koymasındır.¹ Birçok tanımı olmakla birlikte sanat için, insanın el becerisiyle yaptığı şeyler; gözlem, çalışma veya uygulama yoluyla elde edilen üstün nitelikli öğrenme yeteneği; bir işi belli bir estetik duyguyu yansıtacak biçimde gerçekleştirme tarzı; bir etkinliğin gerçekleştirilmesi veya belli bir işin yapılmasıyla ilgili yöntem, bilgi ve kuralların tamamı² şeklinde tanımlar yapılmıştır.

Sanatın kimi zaman zanaat ile birbirine karıştırıldığı da görülmektedir. Ancak Eskiçağların birçok dilinde karşılaşılan sanat ile zanaat özdeşliği, daha sonraları “güzel sanatlar” kavramının ortaya çıkmasıyla birbirinden ayrılmıştır. Zanaat bir yarar amacı taşıyan nesnelere üretilmesiyle ifade edilirken, sanat; kullanılmak için değil de, hiçbir çıkar gözetmeksizin yalnızca hoşlanmak amacıyla seyredilmek için nesnelere üretilmesi olarak ifade edilir

¹ Yılmaz Can, Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2012), 11.

² Turan Koç, “TDV İslam Ansiklopedisi”, *Sanat* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/90.

olmuştur.³ Sanatın ortak bir özelliği vardır ki, o da daha çok göze, kulağa seslenmesidir. Fakat buradaki göz ve kulak fizyolojik-psikolojik birer duyu organı değil, anlamayı, görmeyi, düşünmeyi harekete getiren ve bütün insan yetenekleriyle birlikte çalışan organlardır.⁴ Zanaat ise belli teknikleri olan ve çoğunlukla alet kullanılarak, hayatı idame ettirmek için yapılan mesleklere tekabül etmektedir. Daha çok teknik yeteneğe ve el ustalığına dayanan üretim biçimi olarak zanaat, usta-çırak ilişkisiyle kuşaktan kuşağa aktarılan yapısı ve toplum yararını gözetmesi yönüyle her dönemde ihtiyaç duyulan en temel alanı ifade etmektedir.

Bu çalışma ile felsefeyi kendilerine araştırma alanı olarak belirlemiş İhvân-ı Safâ topluluğunun kısa bir tanıtımı yapıldıktan sonra, sanat ve zanaat hakkındaki düşünceleri kendi metinlerinden hareketle ortaya konulacaktır. İhvân-ı Safâ'nın Sanat ile zanaat ayrımının yapılmadığı bir dönemde bu kavramlar ile neyi kastettiği, her iki kavramın nasıl birbiri yerine kullanıldığı, sanatların/zanaatların ortaya çıkmasını sağlayan sebeplerin neler olduğu, zanaatların birbirlerinden üstün olup-olmadıkları, hangi maksatlarla zanaat yapıldığı şeklindeki sorular, zanaatlarda kullanılan alet-edevat ve araçlar ile işlevleri göz önünde bulundurularak araştırılacaktır.

A. İhvân-ı Safâ ve Risaleleri

Kendilerini İhvân-ı Safâ, saf kimseler ve değerli arkadaşlar⁵ olarak tanımlayan topluluğun hayatı son derece dikkat çekici ve sırlarla dolu olup onlarla ilgili bazı noktalar hala tam olarak aydınlatılabilmemiş değildir.⁶

İhvân-ı Safâ'nın hicri IV. Yüzyılda İslâm coğrafyasında yaklaşık bir asırlık zaman diliminde varlığını koruyarak felsefi, ilmî, kültürel çalışmalar

³ Nejat Bozkurt, *Sanat ve Estetik Kurumları* (İstanbul: Sarmal Yay, 1995), 18.

⁴ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010), 215.

⁵ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa* (Beyrut: Daru Sadır, ts), 4/18.

⁶ İhvân-ı Safâ'nın kimliği, yaşadıkları dönem ve risâleleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Enver Uysal, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yay., 1998); Enver Uysal, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *İhvân-ı Safâ* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000); Bayram Ali Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi* (Ankara: Elis Yay., 2003); Şahin Filiz, *İhvân-ı Safâ Topluluğu ve İnsan Felsefesi- İlk İslâm Hümanistleri-* (Ankara: Bilim ve Ütopya Kitaplığı, 2010); Marquet Yves, "The Encyclopaedia of Islam", *"Ikhwan al-Safa"* (London, 1979); Nanji Azim, "Encyclopedia of Islam and the Muslim World", *"Ikhwan al-Safa"*, ed. Richard C. Martin (New York, 2004); Macit Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan (İstanbul: İklim Yay., 1992); Ömer A. Ferruh, "Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri", çev. İlhan Kutluer, thk. M. M. Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000); Fuad Ma'sum, *İhvân-ı Safâ-Felsefetühüm ve Gâyâtühüm-* (Dımeşk-Suriye: Dâr al-Mada Li's-Sekafeti Ve'n-Neşr, 1998); Ebü Hayyan et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-Müânese*, ed. Ahmet Emin-Ahmet el Zeyn (Kahire: Matbaatü Lecneti-t Te'lifi ve't-Tercümeti ve'n-Neşr, 1942); Ebü Hayyan et-Tevhîdî, *el-Mukâbesât* (Mısır, 1929); Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm* (Beyrut-Lübnan: Dar el-Kutub el-İlmiyye, 2007).

yapan ve bunları yaşadıkları çağın insanlarına yaymaya çalışan felsefe derneği gibi faaliyet göstermesi gerçekten dikkat çekicidir. Bu görünüm, daha doğrusu bu topluluğun yapıp-ettikleri ve uğraşları, o dönem İslâm dünyasının düşünsel ve entelektüel alanda katettiği mesafeyi göstermesi açısından da kayda değerdir.⁷

Hakikati arayan bir arkadaş grubu olduğu ifade edilen⁸ İhvân-ı Safâ topluluğunun gayesi bir sentez geliştirmektir. Böyle bir sentez içerisinde Kur'an ve Müslümanlığın değerleri ve idealleri ile diğer felsefî ve dinî sistemler harmonize edilecektir.⁹ Buna uygun olarak İhvân-ı Safâ bazı bilgilerini son dönem Yunanlılar, Yahudi, Hristiyan, Fars ve Hint mezheplerinden almıştır.¹⁰ Bununla beraber İhvân-ı Safâ'nın felsefelerinin temeli, Yunan felsefesi ile İslâm şeriatını birleştirmektir denilebilir. Zira onlara göre, eğer bu gerçekleşirse yeryüzünde kemâl hâsıl olur. Çünkü şeriatın zahiri umum için faydalı, hasta ve zayıf nefisler için de ilaçtır. Ancak güçlü ve sağlam nefislerin gıdası da derin felsefî düşüncedir.¹¹ Bu nedenle de bir tür ahlaki manevi cemaat¹² olan İhvân-ı Safâ'nın üyeleri âlimler ve felsefecilerdir. Fazlur Rahman'a göre, kurdukları metafizik sistem, Kur'an'ın tam anlamıyla Yeni-Platoncu açıdan, özellikle südür nazariyesi açısından yapılan batını yorumlarına dayanmaktadır. İhvân-ı Safâ'nın Risâleleri de bu metafiziğin en iyi bilinen şaheserleridir.¹³

İhvân-ı Safâ Topluluğunun gerçekleştirmeyi hedefledikleri bir gayeleri vardır ancak onlar gizli bir topluluk¹⁴ olup bu gayelerini saklamışlardır. Faaliyetlerini gizli bir şekilde yürüttükleri ve takkiye yaptıkları ifade edilen İhvân-ı Safâ'nın biraz da buna mecbur kaldıkları söylenebilir. Zira Bağdat'ta zındıklıkla itham edilmişler ve *Risâleler*'i yakılmıştır.¹⁵ Topluluğa sorulduğunda ise bu şekilde gizli hareket etmelerinin nedeni olarak hikmet

⁷ Bayram Ali Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*, 28.

⁸ Macit Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 152.

⁹ Nanji Azim, "Encyclopedia of Islam and the Muslim World", 1/348.

¹⁰ Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, 2/112.

¹¹ Cafer Âl Yasin, *Felasifu'l-Müslimîn* (Kahire-Beyrut: Dâr el-Şuruk, 1987), 56-57.

¹² Ömer A. Ferruh, "Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri", 95; İhvân-ı Safâ, *Resailu İhvân-ı Safâ ve Hullanu'l-Vefa* (Beyrut: Daru Sadır, ts), 1/310; 2/166-193-207; 3/173; 4/87.

¹³ Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın (Ankara: Selçuk Yay., 1992), 246.

¹⁴ Ömer A. Ferruh, "Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri", 96; Fuad Ma'sum, *İhvân-ı Safâ-Felsefetühüm ve Gâyâtühüm-*, 45; Muhammed Adil Awa ve Hani Muhyiddin Atiyye, "Mevsuat Alami'l-Ulema ve'l-Udeba el-Arab el-Müslimin", *İhvân-ı Safâ* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 2004), 1/384.

¹⁵ Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, 2/112.

denilen üstün bilginin ehil olanlara ulaştırılması ve ehil olmayanlardan saklanmasına olan inançları olduğunu, sırlarını yeryüzü saltanatına sahip krallar olan insanların gücünden korktukları veya halk tabakasının fitnesinden çekindikleri için değil ancak Yüce Allah'ın kendilerine olan lütuflarını korumak için sakladıklarını ifade eder ve Mesih'in (a.s.) şu tavsiyede bulunduğunu da eklerler: "Hikmeti, ehil olmayana vererek hikmete; engelleyerek de layık olana haksızlık etmeyin!"¹⁶

Hayatlarıyla ilgili bilgiyi kısmen de olsa günümüze ulaştıran ve çağdaşları olan Ebu Hayyan et-Tevhidî'nin (ö.414/1023) İhvân-ı Safâ hakkında aktardıkları da son derece dikkat çekici olduğu için burada belirtilmesinde yarar vardır. Ebû Hayyân et-Tevhidî, kendisine sorulan soru üzerine İhvân-ı Safâ topluluğunu şöyle tanıtmıştır:

"İhvân'a göre şeriat cehaletle kirletilmiş ve sapık görüşlerle karıştırılmıştır. Onu yıkayıp temizlemenin yolu ancak felsefe ile olur; çünkü felsefe itikadî hikmetleri ve içtihadî maslahatları içerir. Onlar, Yunan felsefesiyle İslâm şeriatı uzlaştığı zaman kemâlin gerçekleşeceğini iddia etmişlerdir. Bunun için de, felsefenin teorik ve pratik bölümlerinin tamamıyla ilgili elli risâle tasnif etmişler ve bir de fihrist ekleyerek, *Resâil-i İhvân-ı Safâ ve Hullân-ı Vefâ* diye isimlendirmişlerdir. Ancak kendi isimlerini gizlemişler ve kitapçılara bu Risâleleri yayarak insanlara ulaştırmışlar ve bütün bunları yaparken Allah'ın rızasını elde etmek için yaptıklarını iddia etmişlerdir."¹⁷

Son olarak ifade edilmesi gerekir ki İhvân-ı Safâ'nın temel gayesi, kendi ifadeleriyle söylenecek olursa, din ve dünyanın salâhi, filozofların özellikle de Pythagorasçıların yolundan gitmektir. Tabiat, matematik, ilâhiyat gibi bütün ilimlerde metodlarının nazar yolu olduğunu ifade eden İhvân-ı Safâ, herhangi bir mezhebe yahut herhangi bir ilim gurubuna ait olmadıklarını¹⁸ aksine bütün ilimleri topladıklarını ve mevcudata bunların hepsiyle baktıklarını söylerler.¹⁹ İhvân-ı Safâ'nın belli bir mezhebe ait olduğunu söylemek onlara yapılacak en büyük haksızlık olacaktır. Her grup bu topluluğu kendinden bir parça olarak görmekte ve göstermektedir.²⁰

¹⁶ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullânü'l-Vefâ*, ts, 4/166.

¹⁷ Ebû Hayyan et-Tevhidî, *el-İmtâ' ve'l-Müânese*, 2/5; İbn el-Kifti, *Ahbâr el-Ulemâ bi Ahbâr el-Hukemâ*, ed. M. Emin Hancî (Mısır: Matbaatü's- Saâdet, 1326), 58-60.

¹⁸ Ömer Ferruh, *El-Fikru'l-Arabî* (Beyrut: Daru'l-İlm il-Melayin, 1996), 197.

¹⁹ Hasan el-Emin, *İhvân-ı Safâ* (Beyrut: Dairetü'l- Maarifi'l-İslamiyyeti's-Şiyye, 2001), 3/89.

²⁰ Bayram Ali Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*, 59.

Oysaki İhvân-ı Safâ grubu, belirli bir mezhebe bağlı değildir.²¹ Zira İhvân-ı Safâ, akılcılıklarına uyan tüm din ve mezheplerden; Hristiyan, Yahudi ve Putperest Yunan, Fars, Hint ve makul gördükleri her şeyi almışlardır. Buradan hareketle tam Sünnî veya tam Şîî oldukları söylenemez ancak şüphe yok ki Şîîliğe meyillilerdir.²² Kaldı ki İhvân, mezheplerin çokluğundan ve mezhep taassubundan şikâyetçidir.²³ Şu halde kendi ifadelerinden hareketle denilebilir ki İhvân, mezhepler üstü konumda bulunan felsefî bir ekoldür.²⁴

İhvân-ı Safâ'nın yazdığı Risâleler de, X. Yüzyılın ikinci yarısında Müslüman filozoflar arasında felsefe ilgisinin ne kadar yaygın olduğunu gösteren²⁵ o asrın düşünce hayatının ve özellikle de fikrî yönünün bir resmini sunan, felsefenin bütün alt disiplinlerini iki kapak arasında toplayan ilk kitap; toplumu ilmî ve felsefî yöntemlerle eğitime amacıyla yapılmış ilk girişim kabul edilebilir.²⁶

Risâleler büyük bir ansiklopedi olup, yaşadıkları çağda bilinen kültürel sanatların çoğunu içermektedir.²⁷ Merkezinde matematiğin yer aldığı felsefî bilimlerin gerçek bir ansiklopedisini oluşturan bu *Risâlelerin*, hiçbir bilimi inkâr etmeden, herhangi bir kitabı kenara itmeden, ya da herhangi bir inancın yanında yer almadan, en geniş ve kucaklayıcı kelimelerle ifade edilen bir evrensellik özelliği gösterdiği görülür.²⁸

Risâlelerin sayısı tartışmalı olup kimi yerde kendi ifadelerine göre elli bir,²⁹ kimi yerde de elli iki olarak zikredilmektedir.³⁰ Buradaki tartışmaların bir kısmı *Risâlelerin* özeti niteliğindeki elli birinci Risâle olan *Resâilin* özeti ve özeli dedikleri ve *Resâilin* dışında kabul ettikleri "*el-Camia*" ile ilgilidir.³¹

²¹ Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, 2/105; Ömer A. Ferruh, "Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri", 97.

²² Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, 2/110.

²³ Fuad Ma'sum, *İhvân-ı Safâ-Felsefetühüm ve Gâyâtühüm-*, 312.

²⁴ Bayram Ali Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*, 60.

²⁵ Etienne Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, çev. Ayşe Meral (İstanbul: Kabcacı Yay., 2007), 346-347.

²⁶ Bayram Ali Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*, 115.

²⁷ Fuad Ma'sum, *İhvân-ı Safâ-Felsefetühüm ve Gâyâtühüm-*, 89.

²⁸ Şahin Filiz, *İhvân-ı Safâ Topluluğu ve İnsan Felsefesi- İlk İslâm Hümanistleri-*, 55.

²⁹ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/29, 60,84; 3/75, 538; 4/64, 173, 186.

³⁰ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/42.

³¹ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 4/250. *Risâletü'l-Camia*, Risâlelerin bir özeti olup grubun daha ileri üyeleri arasında özel şekilde kullanılması için tasarlanmıştı. Bu özet, Risâlelerin belkemiği olan ilmi bilgilerin çoğunu dışarıda bırakır ve daha mükemmel ve açık bir şekilde, İhvân-ı Safâ'nın izleyicilerine aşlamaya çalıştığı fikirler üzerinde durur. *Camia*, *Rialetü'l-Camiatu'l-Camia ev Zubde min Resâilü İhvân-ı Safâ* (Risâlelerin Özetinin Özeti yahut İhvân-ı Safâ Risâlelerinin Özü) adıyla yeniden

B. Risalelerde Genel Olarak Sanat

Orta Çağ'da sanat kelimesi ustalık, zanaat ve özel üretim etkinliklerini ifade eden bir kavramdır. Bu Çağ'da özgür sanatlar yahut insansal sanatlar denilince de bu, yedi bilimin şubesini kapsardı ki bunlar; Nahiv, Mantık, Belagat, Aritmetik, Geometri, Mûsiki ve Astronomi'dir.³² *İhvân-ı Safâ Risâleleri* de, bu Çağ'ın genel anlayışına uygun olarak matematikten mantığa, müzikten mineralojiye, botanikten embriyolojiye, felsefeden büyüye, geniş bir alanı kapsayan³³ konulardaki fikirleriyle öne çıkmış bir kültür hazinesidir. İhvân-ı Safâ'nın bu alanların tamamına *Risâleler*'de yer vermesinin asıl amacı ise ilim ve sanat yoluyla ruhun arınmasını sağlamaktır.³⁴

İhvân-ı Safâ'ya göre, insana, ellerini kullanarak hayranlık uyandıran sanatları yapma kuvveti verilmiştir. Bu şekilde sanat yapmanın sadece insana verilmiş bir yetenek³⁵ olduğunu kabul eden İhvân-ı Safâ, insan zihninin bir ürünü olarak gerçekleştirilen sanatla, insanın diğer canlılardan üstün olduğuna vurgu yapılmış olmaktadır. O halde topluluğa göre sanat nedir? Sorusuna cevap aranmalıdır. Bu soruya verilen cevap ile sanatın mahiyetinin ne olduğu da belirlenmiş olacaktır.

İhvân-ı Safâ'nın sanat görüşü özellikle Matematik kısmında yer alan "Bilimsel Sanatlar ve Amaçları" isimli yedinci risâlesi ile "Pratik Sanatlar ve Amaçları" isimli sekizinci risâlesinde ele alınır. Beşerî sanatları, madde ile ilişkisi çerçevesinde inceleyen İhvân-ı Safâ, her sanatta, sanatçının sanatını ondan ve onda gerçekleştirdiği bir konu gerektiğini ifade eder. Konusundan dolayı madde olan şey, sûreti kabul ettikten sonra sanat eseri olur.³⁶ O halde sanata, sanatçının duygu ve düşüncelerini madde ile maddede ifade etmesi olayı olarak bakılabilir. Bu anlamda sanat eserinin madde ve biçimden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Madde, kabul ettiği şekil, nakış, boya vb. sûrete göre, sanatçı için konu olarak isimlendirilir. Çünkü sanatçı, şekil ve

özetlenmiş ve bu özetin özetine de *Risâletü'l-Camia* denmiştir. Bk. M. M. Şerif (Edt), *İslam Düşüncesi Tarihi*, 320; Ayrıca bk. İhvân-ı Safâ, *Camiatu'l Cami'a*, tah. Arif Tamir, (Beyrut: Dâr Mektebetu Hilal, ts.); İmam-ı mestur Ahmet b. Abdullah b. Muhammed b. İsmail b. Cafer es-Sadık; *Er-Risâletü'l Camia*, thk. Mustafa Galip, (Beyrut: Dâr Endelus, ts.).

³² Zekeriyya İbrahim, *Müşkilâtü'l-Felsefeyiye III- Müşkilâtü'l-Fen-* (Kahire: Mektebetü Mısır, ts), 10.

³³ Sibel Özbudun, *Hermes'ten İdris'e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri* (Ankara: Ütopya Yay., 2004), 315.

³⁴ Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi* (Konya: Hü-Er Yay., 2011), 89.

³⁵ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 3/412.

³⁶ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/29.

nakış şeklindeki sanatını o maddeden ve o madde üzerinde ortaya koyar.³⁷ Biçim ya da sûret denilince de, maddeye varlık veren ve tamamlayan olmak üzere iki şey anlaşılır. Bunlardan bir şeyin zatına varlık veren sûret, maddesinden ayrıldığında bu şeyin varlığı da yok olurken; tamamlayıcı sûret, bir şeyi ulaşması mümkün olan en yetkin duruma ulaştıran sûrettir. Bu sûret maddesinden ayrıldığında maddenin varlığı ortadan kalkmaz.³⁸ Sanatçı sûreti öncelikle nefis yoluyla gerçekleştirir. Bilen ve yapan olmak üzere iki yetisi olan nefis, bilen yetisi ile bilinebilir olan şeylerin resimlerini maddelerinden soyutlayarak, kendi zatında şekillendirmek üzere çekip alır. Bu durumda cevherinin özü bu resimler için madde olurken, resimler de nefiste sûret gibi olur. Yapan yetisi ile de zihnindeki sûretleri açığa çıkarır ve onları cisimsel maddeye nakşeder. Bu durumda cisim kendisi için yapılmış olur.³⁹

İhvân-ı Safâ, sanatı, bilinçli bir süje tarafından maddenin biçiminin değiştirilmesi yani maddeye biçim verilmesi şeklinde anlamaktadır. Buradan hareketle insanı ve dünyayı anlamlandırma çabası olarak sanat eseri, onu ortaya koyan estetik süje için kendini ifade etme şekli olarak görülebilir. Düşünme ve temyiz yoluyla duyulurların mahiyetlerinin anlaşıldığını⁴⁰ belirleyen topluluğa göre bu durumda sanatın mahiyeti bir çeşit yaratma olarak kabul edilmektedir.

İlimleri ve sanatları akıllarının gücü, fikir ve düşüncelerinin kalitesiyle bulduklarını iddia edenler tabiatı yapılmış olanları görüp müşahede etmeseler onlar üzerine düşünüp kıyas yapmasalardı bir sonuca eremeyecekler ve bir sanat eseri meydana getiremeyeceklerdi⁴¹ sözleriyle İhvân-ı Safâ, beşerî sanatkârın, tabiatı taklit etmiş olduğunu ve sanatların ortaya çıkışında taklidin de önemli bir yer tuttuğunu belirlemiş olmaktadır. Buna göre sanat, bir yönüyle yaratma olarak kabul edilirken diğer yönüyle de taklit olarak kabul edilmektedir.

İhvân-ı Safâ'ya göre Ay-altı âlemde görülen bütün güzelliklerin hepsi Allah'ın feyzinden olup nurunun Küllî Akıl aydınlatması, Küllî Akıl'dan Küllî Nefse, Küllî Nefs'ten de maddeye yansımından kaynaklanmaktadır.⁴² Sanatların kaynağını son basamakta Tanrı'ya dayandıran İhvân-ı Safâ, daha aşağı düzeyde Küllî Akıl ile Küllî Nefsin etkisinden bahseder. Sanattaki

³⁷ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/36.

³⁸ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 2/53.

³⁹ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/36.

⁴⁰ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/136.

⁴¹ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/37.

⁴² İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/110-111.

maksadı, her sanatta usta/*mahir* olmak, Şanı Yüce Yaratıcı olan “gerçek Sanatkâr’a benzemek” olarak değerlendiren topluluğa göre, burada kullanılan *benzemek* ifadesinin doğru anlaşılması gerekmektedir. Aslında İhvân-ı Safâ benzemek ifadesi ile bilim, sanat ve bol bol hayır aktarma konularında benzemeyi kastetmektedir. Bu ifade aynı zamanda taklit kavramını da çağrıştırmaktadır. Taklit, bir şeye bakarak ona benzer şeyler ortaya çıkarmaktır. İhvân, düşünen nefse özgü olmak üzere her şeyde daha üstün olana benzeme çabasında bulunulması gerektiğini belirler. Hatta en yetkin varlık olan Allah’ın fiillerine bakarak O’na benzemeye çalışmak gerektiği vurgulanır. Bunun için İhvân-ı Safâ, felsefenin tanımında: “Gücünün yettiği ölçüde insanın Tanrı’ya benzemesidir” denildiğini hatırlatır. Onlara göre buradaki, *insanın gücü* sözünün anlamını ise; insanın çalışarak, sözlerinde ve konuşmasında yalandan sakınması, inancında batıldan, bilgilerinde hatadan, ahlakında düşüklükten, fiillerinde kötülükten, amellerinde ufak hatalara düşmekten ve sanatında noksanlıktan uzak durması şeklinde açıklar.⁴³ Sanatların ortaya çıkışında taklide de yer veren İhvân-ı Safâ’ya göre, Şanı Yüce olan Yaratıcı, âlimlerin en âlimi, hikmet sahiplerinin en hakimi, sanatkârların en sanatkâr olanı ve hayırlıların en üstünüdür. Kimin bu sayılan şeylerde derecesi yüksek olursa, onun Allah’a yakınlığı da artar.⁴⁴ Buna göre insan, ilahi hikmet eserleri olan tabiata bakacak ve ona benzer şeyler ortaya koymaya çalışarak Allah’a yaklaşmış olacaktır.

İhvân-ı Safâ’ya göre Yüce Allah’ın, usta ve mahir sanatçıyı sevdiği ifade edilir. Ustalık ve maharet kavramlarıyla, yapılan işi en güzel sûrette teşkil eden ve estetik ile sanatı buluşturan kişinin kastedildiği bir gerçekliktir. Usta sanatkârlar, şekil, heykel ve resim türünden yaptıkları şeyleri terkip, kompozisyon ve tanzim konusunda birbirlerine benzemelerinden dolayı bu örnek ve kıyas üzere iş yaparlar. Tüm bunların hepsi Şanı Yüce Allah’ın sanatına uymak ve O’nun hikmetine benzemeye çalışarak gerçekleşmektedir.⁴⁵ Dolayısıyla sanatların asıl kaynağı İhvân’a göre Allah olup, O’na benzemeye çalışmak, O’nun sanatına benzer, kusursuz ve düzen içinde eserler meydana getirmek anlamında olmaktadır.

İhvân-ı Safâ’ya göre, Ay-feleğinin altındaki bütün varlıkların halleri felekî şahısların hareketlerine bağlıdır.⁴⁶ Bu nedenle Ay-feleği altındaki şahısların hareketleri de onlara benzer şekilde olur. Çünkü onlar neden ve

⁴³ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânu’s-Safâ ve Hullanu’l-Vefa*, ts, 1/130.

⁴⁴ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânu’s-Safâ ve Hullanu’l-Vefa*, ts, 1/33-34.

⁴⁵ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânu’s-Safâ ve Hullanu’l-Vefa*, ts, 1/113.

⁴⁶ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânu’s-Safâ ve Hullanu’l-Vefa*, ts, 3/275.

bunlar da nedenlilerdir. Nedenlilerin durumu nedenlerinin ve nedenlerin etkilerinin kendilerinde bulunmasıdır. Bundan dolayı bilge kişiler (hukemâ), çocukların, oyunlarında babalarının, annelerinin ve hocalarının sanatlarını taklit ettiği gibi, “ikincil şeylerin birincil şeyleri taklit ettiğini” söylemişlerdir.⁴⁷ Onlara duyulan özlemin ve onlara kavuşmanın arzusuyla her sanatkâr hiyerarşik düzen içerisinde kendinden daha üst konumda olanları taklit etmek ister. İşte İhvân-ı Safâ’da görülen bu daha altta olan varlıkların daha üstte ve daha mükemmel olan varlıkları taklit düşüncesi sanatların en güzel bir biçimde yapılması noktasında son derece teşvik edicidir.

Alt konumda olan varlıkların daha üsttekileri taklidini bir çeşit aşk olarak değerlendiren İhvân-ı Safâ, aşkı da âlemde varolan bir şey, varlık devam ettikçe asla yok olmayacak ve daima nefislerin tabiatının merkezinde yer alacak⁴⁸ bir itki olarak görür. Aşk bir duygunun tezahürü olarak değerlendiren İhvân-ı Safâ’ya göre dış dünyada duyular ve algılar arasında bir ilişki olduğu sürece her bir duyu kendi algıladıklarına aşık olur, onları güzel görür ve onlardan lezzet alır. Duyular ve algıların mizaç bileşimleri çok çeşitli yapıda ve değişken haldedir. Onlar tek bir halde kalmadığı sürece duyuların algıları algılamadaki yetisi de çeşitli yapıda ve değişken halde olur. Düşünen nefsin (*nefs-i natika*) hallerinin en mükemmeli, engelle karşılaşmaksızın ve herhangi bir sorun yaşamaksızın eşyanın hakikatlerini idrak edip bunların suretlerini alarak sevinç ve neşe içinde ebedi olarak var olmasıdır.⁴⁹ Buna göre aşkın beden ve bedendeki güzellikleri çekici bulması, duyulara ait cismânî işlerden akla ait manevi olanlara ve cisim mertebesinden ruhsal güzelliklere yükselmektir.⁵⁰ Bu görüşleriyle İhvân-ı Safâ, *Erosu* öven Platon’un görüşlerini hatırlatır. Platon’a göre de sevgi konusunda, bu dünyanın güzelliklerinden başlayarak artık, güzellik aşamalarının sonuna, tüm güzelliklerin kendisinden pay aldığı asıl güzelliğe, salt güzelliğe, “güzelliğin özüne” ulaşılır. Bu güzellik artık hep vardır. Doğumsuz, ölümsüz, artmaz, eksilmez bir güzelliştir; bir bakıma güzel, bir bakıma çirkin, bugün güzel, yarın çirkin, şuna göre güzel, buna göre çirkin, bir yerde güzel, bir yerde çirkin, kiminin gözünde güzel, kiminin gözünde çirkin bir güzellik değildir. Bu öyle bir güzelliştir ki, kendi başına kendi ile bir bütün olarak var olacak bir güzelliştir. Bütün güzellikler ondan pay alır; kendisi, onların parlayıp sönmeleriyle ne artar, ne eksilir, ne de değişikliğe

⁴⁷ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü’s-Safâ ve Hullanu’l-Vefa*, ts, 1/37.

⁴⁸ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü’s-Safâ ve Hullanu’l-Vefa*, ts, 3/269.

⁴⁹ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü’s-Safâ ve Hullanu’l-Vefa*, ts, 3/280.

⁵⁰ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü’s-Safâ ve Hullanu’l-Vefa*, ts, 3/282.

uğrar.⁵¹

1. Sanatın Kaynağı

İhvân-ı Safâ, insanı diğer canlılardan ayıran düşünen nefse (nefsü'n-nâtika) özgü nitelikler olan teorik ve pratik sanatlara arzulu olması⁵² noktasından hareketle sanatların insanî nefsin tabîî bir meyli olduğunu belirler. İhvân'ın bu yaklaşımı Aristoteles'in sanatı, insana özgü doğal ve doğuştan getirilen taklit eğilimi ve hoşlanma ile açıklamasına paralel gözükmektedir. Aristoteles'e göre, genel olarak şiir sanatını doğuran iki neden vardır ve bunların ikisi de doğal nedenlerdir. Bunlar; daha çocukluktan başlayarak insanların hem taklit etmeye eğilimli olmaları, hem de taklitten çok hoşlanmalarıdır.⁵³

İhvân-ı Safâ'ya göre, her yaratılan sanat eserinin bir gayesi vardır. Sanatçıların gayelerinden biri de duygusal anlamda doyuma ulaşma çabasıdır. Bunu bir çeşit sevgi ile açıklayan İhvân'a göre, sanatçıların sanatlarını sergilemeye yönelik sevgileri ve onları tamamlamadaki hırsları, onu elde etme ve uygulamadaki çokça arzularıdır. Sanki onların sanatlara çokça arzu duymalarından dolayı bu sevgi onların tabiatlarına yerleştirilmiş ve nefislerine işlemiştir.⁵⁴ Sanatların sergilenmesine yönelik sevgiden hareketle sanat için, duyguların ifadesi olarak sanat yoluyla başkalarına ulaşma ve buna bağlı olarak beğenilme duygusu temel etken olmaktadır. İşte İhvân'a göre, sanat yoluyla kendini ifade ederek, başkaları tarafından takdir edilmek ve sonucunda da bununla mutlu olmak düşüncesi, beşerî sanatların ortaya çıkışında etken olan önemli sebeplerden biridir.

Sanatların kaynağı üzerinde tartışan İhvân'a göre, sanatların tamamı filozofların (*hakîm*) hikmetli bilgisiyle ortaya çıkmıştır. Sonra insanlar bunu filozoflardan öğrenmiş ve birbirlerine öğretmişlerdir.⁵⁵ Zaten İhvân'a göre bilge'de (*hakîm*) yedi övülmüş özelliğin bulunduğu söylenmiştir. Bunlar fiillerinin muhkem, sanatlarının sağlam, sözlerinin doğru, ahlaklarının güzel, görüşlerinin doğru, işlerinin temiz ve bilgilerinin gerçek olmasıdır.⁵⁶ O halde beşerî denilen sanatların insanî kaynağı hikmet ehli filozoflar olarak kabul edilmiş olup, diğer sanat erbabı bu ilimleri onlardan öğrenmişlerdir denilebilir. Bunlar da sonra gelenlere bu sanatları öğretmek suretiyle

⁵¹ Platon, *Sölen*, çev. Cüneyt Çetinkaya (İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yay., 2005), 105.

⁵² İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/51.

⁵³ Aristoteles, *Poetika*, çev. Samih Rifat (İstanbul: Can Yay., 2007), 24.

⁵⁴ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 3/278.

⁵⁵ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/86.

⁵⁶ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 3/384.

yaygınlaşmasına katkı sağlamışlardır.

İhvân-ı Safâ'ya göre bazı insanlar bir sanatı, daha önce onu hiç görmeden, kendi yetenek ve zekâsıyla elde ederlerken, sanatkârların çoğu onu öğretmenlerden eğitim (*tevfik*) ve öğretimle (*talim*) elde ederler.⁵⁷ Bu görüş incelendiğinde hem sanatların öğretilerle olmasına dayanan hem de bireyselliği dışlamayan, dehaya ve orjinalliğe de yer veren bir görüş olduğu ortaya çıkar. Fakat bu noktada farklı ifadelerle rastlamak da mümkündür. Zira bir yerde de, siz en ufak bir sanatta ve en önemsiz bir işte hocalara ve öğretmenlere ihtiyaç duyarsınız. Siz belli bir süre öğretim almadan kendiliğinizden bir iş yapamazsınız⁵⁸ demek suretiyle insanın kendi görüş ve zekâsıyla bir ürün ortaya koymasının mümkün olmadığı belirlenmiştir. Benzer şekilde İhvân-ı Safâ, tamlik ve kemâle ulaşmaları için hocaların onlara bilim ve sanatları öğretmelerine muhtaçtırlar⁵⁹ sözüyle de mükemmel sanata ancak öğretim yoluyla ulaşabileceğini ifade etmiştir. Aslında buradaki temel düşünce sanatların, en mükemmel varlık olan Allah tarafından öğretilen bir eser olduğunun farkına dikkat çekmektir. Zira İhvân-ı Safâ'ya göre, bütün insanların öğretmenleri, eğiticileri ve üstadları peygamberler/*yasa koyucular/ashabı namus/gerçek bilgilerdir*. Ashab-ı namusun öğretmenleri melekler, meleklerin öğretmeni Küllî Nefs ve onun da öğretmeni Faal Akıldır. Yüce Allah ise hepsinin öğretmenidir.⁶⁰

2. Sanatın Kısımları

Sanatları beşerî, tabîî, nefsanî ve ilâhî olmak üzere dört kısımda inceleyen İhvân-ı Safâ, bu sanatlar üzerinde düşünülüp ibret alınmasını ve kusursuz sanat sahibi varlığın eserlerine benzer sanatlar ortaya konulması gerektiğini belirler. Bunu yapanların sonuçta yapılan şeylerin dört çeşit olduğunu gördüklerini ifade eden topluluğa göre bunlar; birisi şehrin sokaklarında sanatçıların yaptığına benzer beşerî sanatlar, ikincisi hayvanların, bitkilerin ve madenlerin fertleri gibi dört unsurdan oluşan tabîî sanatlar, üçüncüsü felekler, gezegenler ve unsurlar gibi nefsanî sanatlar ve dördüncüsü Faal Akıl, Küllî Nefs, İlk Madde ve soyut sûret gibi olan ilahî sanatlardır.⁶¹

Beşerî sanatları teorik (*ilmî*) ve pratik olarak ikiye ayıran İhvân-ı Safâ'da ilmî sanatlar bilim ile ilgili konuları içerir. İhvân-ı Safâ, insanın

⁵⁷ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/50.

⁵⁸ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 2/347.

⁵⁹ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 3/277.

⁶⁰ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 3/480.

⁶¹ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 3/465.

uğraştığı bu bilimleri Riyazî (*Eğitsel İlimler*), Şer'î ve Hakiki Felsefî bilimler olmak üzere üçe ayırır. Bunlardan Riyazî ilimler; çoğu geçim temini ve dünya hayatındaki işlerin iyileştirilmesi için düzenlenmiş bilimlerdir. Dinî bilimler ise nefislerin tedavisi ve ahiret talebiyle vaz edilmiştir. Felsefî bilimlere gelince, bunlar da Matematik Bilimleri, Mantık Bilimleri, Tabiat bilimleri ve İlahiyat Bilimleri'dir.⁶² Bu bilimlerin her birisinin de bir çok çeşitleri vardır.⁶³

İhvân-ı Safâ düşüncesinde pratik (*amelî*) sanat ise; bilen sanatkârın, zihnindeki formu dışarı çıkarıp madde üzerinde ortaya koymasıdır. Ortaya konan şey, hem madde hem de formun bileşiminden ibarettir. Bunun başlangıcı, Allah'ın emri, Küllî Aklın desteği ve Küllî Nefsin etkisine birlikte dayanır.⁶⁴ Bunu gerçekleştiren yetiye de değinen İhvân-ı Safâ'ya göre bu madde üzerinde etkili olan nefis ve biçim üzerinde etkili olan akıl ile ortaya çıkmaktadır. Ancak bunların da kendilerinde olan potansiyeli açığa çıkarabilmeleri için Tanrı'nın emirlerine ihtiyaçları vardır. Tanrı'nın emri ve isteği olmadan ne akıl ne de nefis kendi başına bir üretimde bulunabilir.

Sanatkârlar eserlerine sûretleri, nakışları, boyaları ve şekilleri; bedenleri ve aletleriyle işlerler. Amaçları, dünya hayatında yaşam standardını yükseltmek için sanatlarının karşılığını görmektir. Sanatlar, insanın akli, fikri, düşünme ve temyiz yetisi ile elde edip gerçekleştirdiği ürünlerdir. Bu sayılan yetilerin hepsi de akli ve rûhânî yetilerdir. Akıl sahibi olan herkes, insan eliyle ortaya çıkan bu sanatlar ve fiiller üzerine düşündüğünde, bu bedenle beraber, bu muhkem fiilleri ve mükemmel sanatları ortaya çıkaran bir cevherin varlığını da anlar. Çünkü beden öldükten sonra bütünüyle tamdır; ondan hiçbir şey eksilmemiştir. Fakat bu yeteneklerin hepsi ondan gitmiştir. O halde bedenle birlikte ondan farklı başka bir cevherin olduğu anlaşılmaktadır. O üstünlüklerin hepsi ondan dolayı kaybolmaktadır. O cevher, beden aracılığıyla, kendi dışındaki başka şeyleri de hareket ettirir.⁶⁵ Dolayısıyla her yapılan sanat eserini, beden dışında ortaya çıkaran rûhânî bir yapı vardır ve insanın, sanat yapmasında asıl rolü oynayan da bu rûhânî cevherdir. O halde maddi eserleri varlığa getiren asıl yeti maddi olmayan bir unsur olarak görülmektedir.

Sanatları ortaya çıkaran bu rûhânî cevher Nefs'tir. Bilen ve yapan olmak üzere iki yetisi olan Nefs, bilen yetisi ile bilinebilir olan şeylerin resimlerini maddelerinden soyutlayarak kendi zatında şekillendirmek üzere

⁶² İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânu's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/18-19.

⁶³ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânu's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/19-24.

⁶⁴ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânu's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/25.

⁶⁵ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânu's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/31.

çekip alırken, yapan yetisi ile de zihnindeki sûretleri açığa çıkarır ve onları cisimsel maddeye nakşeder.⁶⁶

Gerçekte sanat için; taklit ederek duygulara yönelik maddi bir etkinlik olması ya da görünenden hareketle görünmeyeni anlatan manevi bir etkinlik olması gibi gayelerinden söz edilebilir. İhvân-ı Safâ, bunlardan ikinci yapıyı esas alarak sanatın gayesini belirler. Zira onlar, Tanrı'nın fiillerine benzemeye çalışma amacı taşıyan sanat yoluyla maddeden hareketle maddi olmayan bir hedefe ulaşmayı düşünmektedir.

Yaratıcı olan Allah, aynı zamanda insana çirkin gördüğü ya da eksik gördüğü şeyleri değiştirmesi için sanatları kullanma yeteneği de vermiştir. Bu yetenek sayesinde insan diğer canlılardan ayrılmakta ve çevresini değiştirebilmektedir. O halde sanatlar, insanı kemâle doğru kanalize etmekte ve hem kendisi hem de kendi dışındaki eşyayı yeniden anlamlandırmasına katkı sağlamaktadır.

Yaşadıkları çağa uygun olarak sanat olarak ifade edilen zanaatlara (*meslek*) da yer veren İhvân-ı Safâ, bunları madde ile ilişkili olmaları nedeniyle pratik sanat kategorisi içerisinde değerlendirir ve zanaatları, işlevselliği açısından sınıflara ayırır. Benzer ayırıma Aristoteles düşüncesinde de rastlanır. Aristoteles sanatı, bilgiye dayalı ve kurullarla gerçekleştirilen bir çeşit etkinlik olarak görür. Bazıları hayatın zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya, diğerleri onu zevkli kılmaya yönelik sanatlar yaratıldığında, bu sonuncuların yaratıcıları her zaman doğal olarak birincileri yaratanlardan daha bilge kişiler olarak görülmüşlerdir. Bunun nedeni onların bilimlerinin faydaya yönelik olmaması idi.⁶⁷

İhvân-ı Safâ düşüncesinde de zanaatların bir kısmının yerine getirilmesi zorunluluktan kaynaklanır. Bir kısmı bu zorunlu olanlara tâbidir ve ona hizmet eder. Bir kısmı onları tamamlayıp mükemmelleştirir. Bir kısmı ise sadece güzellik ve süstür. O halde İhvân-ı Safâ düşüncesinde zanaatlar; zorunlu, olurlu ve hoşnutluk veren zanaatlar olarak sınıflandırılmıştır denilebilir. Zorunlu olarak yapılması gereken zanaatlar üç çeşittir. Bunlar çiftçilik, dokumacılık ve (bina yapımı) inşaatçılıktır. Bunlar yapılmadığında hayatın devamına imkân yoktur. Bu nedenle, bu zanaatlar hayat için zorunlu olan kısımdadırlar. Diğerleri ise bunlardan sonra gelir ve bunları tamamlar. İhvân-ı Safâ bunu şöyle açıklar: İnsanoğlu yaratılışı gereği soğuk ve sıcaktan korunma ihtiyacı duyan bir varlıktır. Bu durum zorunlu olarak onu dokumacılık sanatıyla elbise edinmeye sevk etmiştir. Fakat dokumacılık,

⁶⁶ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânu's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/36.

⁶⁷ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yay., 1996), 79.

ancak eğirme ve bükme sanatıyla, bükme de hallaçlık sanatıyla tamamlanır. Dolayısıyla bu üç sanat dokumacılığa tabi olan ve ona hizmet eden sanatlardır. Elbise edinme dokumacılık ie tamamlandığına göre, terzilik, elbise beyazlatma, elbise tamirciliği ve nakışçılık ta onu mükemmelleştiricisidir. Süs ve güzellik zanaatı ise ipek elbise, ipek ve güzel koku vb. zanaatlardır. Bunlar insanın hoşlanma duygusuna hitap etmesi bakımından değerlidir. Zira bütün sanatlarda usta olmak sadece dünya hayatında fayda elde edilmesi için suretleri maddede elde edip, onları tamamlamak ve mükemmelleştirmek demektir.⁶⁸ Buna göre sanatlarla uğraşmak, insanın hayatını devam ettirmesi, haz alması, eğitilmesi ve yetkinleşmesi için son derece önemlidir. Her ne kadar bu sanatlar zorunluluk sonucu dünyada fayda elde etmek için elde edilmiş olsa da temel hedef insanın kemâl derecesine ulaşmasını sağlamaktır. Bu nedenle bunlardan her bir sanat, hayatın devamı ve kemâli açısından son derece önemlidir. Bunlardan birinin yapılmaması halinde fert düzeyinde yetkinleşme olmayacağı ve toplum düzeninde de bozulmaya yol açabileceğinden her sanat değerlidir.

İhvân-ı Safâ, çeşitli meslek ve sanatları yapmaktan maksadın ihtiyaçları karşılamak ve ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmak üzere öncelikle yararlılık boyutuyla ele alır. Buna göre, bütün sanatlarda usta olmak sadece dünya hayatında fayda elde edilmesi için, sûretleri maddede elde edip onları tamamlamak ve mükemmelleştirmek demektir.⁶⁹ Bu durumda sanatların nefsin yetkinleşmesini sağladığını ve yetkinleşmesinden maksadın ise semanın melekûtuna yükselmesine yardım etmek olduğunu belirler. Bu ise İhvân'a göre ancak madde denizinden, oluş ve bozuluş cehenneminden kurtulmak, ruhlar âlemi alanına girmek ve orada ebedi olarak sevinçli, mutlu ve lezzet içinde kalmakla mümkün olur.⁷⁰ O halde İhvân-ı Safâ'ya göre sanatlar nihai hedef olarak insanın yetkinleşmesi ve rûhânîlerden olmasını sağlayan etik ve metafizik bir gaye taşımaktadır.

Toparlayacak olursak İhvân-ı Safâ'ya göre, sanatlar ya bir zorunluluk ya bir fayda ya da bizzat sanatın kendisi için yapılmaktadır. Hepsinin temel hedefi İhvân'a göre ihtiyaçları karşılamak ve ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmaktır. Bunda da hedef, onların bu imkanlardan belli bir süre yararlanmalarıdır. Bu yaralanmanın asıl amacı da, nefsin hakiki bilgilerle, güzel ahlak, doğru görüşler ve temiz amellerle yetkinleşmesidir. Nefsin

⁶⁸ İhvân-ı Safâ, *Resailu İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/30.

⁶⁹ İhvân-ı Safâ, *Resailu İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/30.

⁷⁰ İhvân-ı Safâ, *Resailu İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/31.

yetkinleşmesindeki amaç ise, onun semanın melekutuna yükselmesini temin etmektir.⁷¹

3. Sanatı Gerçekleştirme Aktı

Bütün var olan şeyleri bir çeşit sanat eseri olarak değerlendiren İhvân-ı Safâ'ya göre hiç bir sanat kendi kendine meydana gelemez. Sanatçı bunları yaparken ilgilendiği dal ve uğraştığı branşa göre gerekli malzemeleri de hazırlamalıdır. Her sanatkârın sanatını yapmak üzere kullandığı organ ve aletleri olmalıdır. İhvân'a göre organ ile alet arasındaki fark şudur: Organ (*alet*); el, parmaklar, ayak, baş ve göz, kısacası bedeninin bütün organlarıdır. Alet (*edat*) ise, sanatkarın yani marangozun baltası, demircinin çekici, terzinin iğnesi, ayakkabıcının bıçağı, berberin usturası vb. edevattan sanatçının sanatlarında kullandığı kendisi dışında olan aletler olup bunlar olmadan sanatları tamamlanmaz.⁷² Başka bir deyişle organlar, kendi bedeninde bulunan uzuvlar iken, aletler de tabiatan edineceği araç-gereçlerdir. İhvân-ı Safâ bu konuda şunları söyler: "Beşeri sanatkârlar sanatlarını bedenleri, elleri ve ayakları ile yaparlar. Odun, demir, pamuk, tohum vb. hepsi tabiatın eserleridir. Aynı şeklide sanatkârlar tabiatan edindikleri balta, testere, iğne, kalem vb. şeylerle sanatlarını ortaya koyarlar. Sanatkârların kullandıkları maddeler ve edevât kendi zatları dışındaki şeylerdir."⁷³

İhvân-ı Safâ'ya göre, sanattan sanata alet ve edavata duyulan ihtiyaç değişir. Buna göre sanatkârların bazısı sanatını gerçekleştirirken bedeninin bir ya da iki organını, dışarıdan da bir ya da birçok aleti kullanmaya ihtiyaç duyar. Çiftçi, bina yapıcısı, deri tabaklayıcısı ve dokumacı ve bunlara benzer işleri yapanlar böyledir. Bunların her biri sanatında harici aletlere ve eli ile ayağını kullanmaya ihtiyaç duyar. Sanatçılardan bir kısmı dış aletlere ihtiyaç duymadan sadece bedeninin bir uzvuna muhtaçtır. Bunlara örnek hatip, şair, kadı ve okuyucu (*kâri*) vb. kişilerdir. Bunlardan her birisi sanatını gerçekleştirirken sadece dilini kullanır. Tarla bekçileri ve gözetleyiciler içinde sadece iki göz yeterlidir. Kimi sanatkârlar ise sanatlarını gerçekleştirirken iki uzvunu kullanır. Hikâye anlatan kişi ile ölü arkasından feryad eden kişilerin sadece elini ve dilini kullanması gibi. Kimi sanatkârlar da bütün bedenini kullanmaya ihtiyaç duyar. Dansçı (*rakkas*) ve yüzücü böyledir. Yüzücü ve yüzey ölçücüsü gibi kimisi sanatında yürümeye, elbise tamircisi ve hallaçlar gibi kimisi de sürekli oturmaya muhtaçtırlar. Def çalan

⁷¹ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/31.

⁷² İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/27.

⁷³ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 2/133.

ve üflemeli çalgı kullanan bazıları tek bir alete ihtiyaç duyarken terzi ve kâtip gibi bazıları da iki alete ihtiyaç duyarlar. Çünkü terziye iğne ve makas, kâtibe ise kalem ve divit gereklidir. Kâtibin kalemini açması için kullandığı bıçak ise kâtipliğin değil, marangozluk sanatının gereklerindedir. Bazı sanatkârların ise sürekli olarak ayakta durması gerekir. Hallaç, pirinç öğütücüsü ve ayaklarıyla dolap dönderen kişiler de böyledir.⁷⁴

Bütün bunların dışında olmak üzere İhvân-ı Safâ, sanatların gerçekleştirilmesinde ateşin yararlı bir alet olduğunu ve ateşin kullanılması gerektiğini belirler. Sanatkârların ateşi üç sebepten dolayı kullandıklarını ifade eden İhvân'a göre bu ya konusundan dolayıdır. Bunlar demirciler, dökümcüler, camcılar, kireç söndürücüler vb. kişilerdir. Bu sanatçıların amacı sûret ve şekilleri kabul etmesi için maddenin yumuşatılmasıdır. Konusu sert taşlar olduğu için bu taşlar ancak ateşle yumuşatılabilir. Zira ateşle yumuşatılması sonrasında bunlar sûret ve şekilleri kabul edecek duruma gelir. Sanatçıya da ancak yumuşadığı zaman zihnindeki sanatı onda gerçekleştirmeye imkân verir. Bu şekilde madde o sûreti kabul ettikten sonra sanat eseri olur. Ateşi kullanma nedenlerinden birisi de o sanatın gereği olmasıdır. Çömlekçilerin, tencerecilerin, nazar boncuğu yapanların ve tuğla pişiricilerinin sanatları böyledir. Onların amacı da sûreti maddeden kolayca çıkmaması için iyice yerleştirip onda sabit olmasını sağlamaktır. Çünkü maddenin sûreti kendi üzerine kabul etmemesi, bileşiği, niteliği ve niceliği olmayan, basit bir cevher olduğu ilk haline dönme durumu vardır. Bazı sanatkârlar da ateşi, konusunda (*mevdû'ihî*) ve yapılan şeyin gereği (*masnu'ihî*) olarak kullanırlar. Aşçılar, ızgaracılar, ekmekçiler vb. kişiler böyledir. Onların amacı, faydalanmanın tam olarak gerçekleşmesi için yaptıkları işi tam yapmak ve pişirmektir.⁷⁵

İhvân-ı Safâ'ya göre maddenin çeşitlerinden biri olan sınaî madde, “sanatkârın sanatını ondan ve onda yaptığı her türlü cisimdir. Marangoz için tahta, demirci için demir vb. gibi. İşte bu cisim, sanatın maddesidir. Her bir yapımca için sanatını ondan ve onda yapacağı bir cisim gerekir. Sanatkârın onda yaptığı şekil ve biçimler ise sûrettir.”⁷⁶

İhvân-ı Safâ, sanatçıyı, sanat eserini ortaya çıkarmada asıl unsur olarak görmesine karşın, sanatçının, sanatını tamamlayabilmek için sahip olduğu yetkinliğe bağlı olarak muhtaç olduğu başka şeyler olduğunu da belirler. Örneğin beşer olan sanatçı, onlara göre, sanatını ortaya çıkarabilmek

⁷⁴ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/29.

⁷⁵ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/29-30.

⁷⁶ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 2/6.

için altı şeye daha ihtiyaç duyar. Bunlar; heyûla (madde), mekân, zaman, hareket, araçlar ve aletlerdir.⁷⁷

Beşeri sanatkârın, sanatını gerçekleştirmesinde rûhânî ve cismânî iki konu olduğunu da ifade eden İhvân-ı Safâ'ya göre rûhânî konu, bilimsel sanatlardaki konu iken, cismânî konu, pratik sanatlardaki konudur. Cismânî konu da basit ve bileşik olmak üzere iki çeşittir. Basit konu; ateş, hava, su ve toprak, bileşik konu ise madeni, bitkisel ve hayvani cisimlerdir.⁷⁸ Buna göre bilimsel sanatlar denilen kısmı nazari sanatları karşılarken, pratik sanatlar ile ameli sanatlar ve bugün zanaat denilen meslekler kastedilmektedir.

İhvân-ı Safâ'ya göre sanatlar (burada kastedilen zanaat), bazı yönlerden birbirlerinden üstün olarak değerlendirilmektedir. Bu üstünlük; 1-sanatların konu edindikleri madde açısındandır. Buna örnek, kuyumcuların ve güzel koku satanların sanatıdır. 2-ortaya çıkan eserler açısındandır. Buna örnek, gözlem aleti yapanların sanatıdır. Bu sanat neticesinde bir ürün ortaya çıkarıldığında, sanatın değeri anlaşılabilir olur. Nitekim bir parça bakır, beş dirhem iken ondan gözetleme aleti yapılan usturlabın değeri yüz dirhemdir. Bu onun maddesinden kaynaklanan bir değer değil, onun üzerine yapılmış olan sûretin değeridir. 3-sanatları edinmeye sevk eden zaruri ihtiyaçlar açısından olup, bunlar da çiftçilik, dokumacılık ve inşaatçılıktır. 4-sağladığı umumun menfaati açısından olup bunlarda hamam işletmecilerinin ve temizlik işçilerinin vb. mesleklerdir. 5-bizzat sanatın kendisi açısındandır. Buna örnek olarak sihirbazların, ressamların ve müzisyenlerin sanatları verilebilir. Çünkü bu işleri yapanlarda kişisel maharetler söz konusudur.

İlk kasıtlı yani zorunlu olarak yapılması gereken sanatların çiftçilik, dokumacılık ve inşaatçılık olduğu ifade edilmişti. Diğer sanatlar ise bunlardan sonra gelir, bunlara hizmet eder ve bunları tamamlar. Bunun açıklamasını İhvân-ı Safâ şöyle yapar. İnsanın cildi ince ve çıplak olarak hayvanlarda olduğu üzere kendisini koruyacak olan kıl, yün, post, sedef ve tüy gibi koruyucular olmadan yaratıldığından, zorunluluk onu dokumacılık sanatıyla elbise edinmeye sevk etmiştir. Fakat dokuma sanatı ancak eğirme sanatıyla, eğirme sanatı da ancak dikme sanatıyla, dikme sanatı da ancak hallaçlık sanatıyla tamamlanır. Böylece bu üç sanat ona tabi ve onun hizmetinde olur. Elbise edinme ancak dokumacılık ile tamamlandığına göre, terzilik, beyazlatma işi, elbise tamirciliği ve nakışçılık/*desinatörlük* de onun mükemmelleştiricisidir. Yine insan yemek ve gıdaya muhtaç bir halde

⁷⁷ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 3/465.

⁷⁸ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/37-38.

yaratıldığına, yemek ve gıda da bitki tanelerinden ve ağaç meyvelerinden olacağı için, zorunluluk insanı ekip-biçme ve fidan dikme sanatına sevk etmiştir. Ekip-biçme sanatı da toprağın sürülmesine ve nehirlerin kazılmasına muhtaçtır. Bu da kazma, boyunduruk vb. ile tamamlanır. Kazma ve boyunduruk ise ancak marangozluk ve demircilik sanatı ile olur. Bu durumda zaruret onları edinmeyi gerektirir. Demircilik sanatı da madencilğe ve başka sanatlara ihtiyaç duyar. Bu durumda bunların hepsi ekip-biçme ve fidan dikme sanatına tabi ve onların hizmetinde olur. Ekin taneleri ve ağaç meyveleri öğütülmeye ihtiyaç duyduğunda zorunluluk öğütme ve sıkma sanatını öğrenmeyi gerekli kılar. Öğütme işlemi ancak ekmek yapıldıktan sonraki gıda ile tamamlandığından, ekmek yapma ve pişirme sanatının öğrenilmesi zorunluluğu ortaya çıkar. Onlardan her birisi de kendilerini tamamlayan ve kendilerine hizmet eden başka sanatlara ihtiyaç duyar. Aynı şekilde insan sıcak ve soğuktan, yırtıcı hayvanlardan korunmaya ve yiyeceklerini korumaya ihtiyaç duyar. Bu da zorunlu olarak onu bina yapma sanatına sevk eder. Bina yapma sanatı da marangozluk ve demircilik sanatına muhtaçtır. Onlardan her birisi de kendilerine ve birbirini tamamlayan başka sanatlara muhtaçtır.⁷⁹

4. Sanatın İşlevi

Sanat hangi dönemde yapılmış olursa olsun mutlaka ona yüklenen bazı işlevler vardır. Bu nedenle tarihin her döneminde sanat yapıtları ortaya konulmuş ve sanat yoluyla ferdi ya da toplumsal bazı hedefler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

İhvân-ı Safâ'ya göre beşer olan sanatçı, sanat eserini ortaya çıkarabilmek için maddi bazı unsurlara ihtiyaç duyar. Bunlar; madde, mekân, zaman, hareket, araçlar ve aletlerdir.⁸⁰ Bunlarla fizik âlemde varlık kazanan somut eserler meydana getirir. Bu meydana getirdiği eserlerle sanatçı hem kendini ifade edecek ve hem de bu ifadelerini başkalarına aktaracaktır. Böylelikle sanatın bir işlevi kişinin kendisini gerçekleştirışı olurken bir işlevi de insanlar arasında aracı olarak yeni bir bilgiye aracılık etmesi gerçekleşecektir.

İhvân-ı Safâ'ya göre aklî ilimler, rabbânî bilgiler ve ruhsal hikmetler konusunda insanların en yüksek tabakası peygamberlerken, sanatlar ve cisimsel objelerin bilgileri konusunda insanların en yüksek sınıfı filozoflardır.⁸¹ Beşeri sanatların kaynağı ve öğreticisi olarak görülen

⁷⁹ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/30-33.

⁸⁰ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 3/465.

⁸¹ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 4/412.

filozofları, toplumları mutluluğa ulaştıracak eğitim ve öğretimi sağlayan kişiler olarak öven İhvân, sanat yönünden toplumların yetiştirilmesi noktasında da onlara çok önemli görevler düştüğünü belirlemektedir.

İhvân-ı Safâ, sanatın bir şeyler öğretmesi ve yeni bilgiler kazandırmasının yanı sıra sanatın öğretilir oluşundan da söz eder. Risâlelerde sürekli bir biçimde usta/öğretmen-öğrenci ilişkisi üzerinde durularak, sanatların güzel bir biçimde öğrenilmesi için eğitime ihtiyaç duyulduğundan bahsedilir. Sanatların, birisinden öğrenilmesi noktasında şüphesi olmayan İhvân-ı Safâ'ya göre, sanatkâr olan her insanın, sanatını ve ilmini öğreneceği bir üstat gereklidir. Bu üstat da kendinden önceki üstattan almıştır. Böylece ilmini insandan almayan birisine gidene kadar bu şekilde öğrenme işi devam eder. Bu durumda İhvân'a göre iki şeyden biri gerçekleşmiştir. Ya insan, felsefecilerin iddia ettikleri gibi bu ilmi kendi zihin gücü, düşünmesi, derin araştırması ve ictihadiyle elde etmiştir ya da peygamberlerin dediği gibi bu ilim beşer olmayan bir kaynaktan alınmıştır.⁸² Hangi durumda olursa olsun sanatın öğretilen ve öğrenilen bir olgu olmasından hareketle İhvân-ı Safâ "her sanat hakkında erbabından yardım isteyiniz"⁸³ derken pratik bir gaye gütmüş, sanatlarda, birlikte yapılmaya duyulan ihtiyacın zorunluluğunu dile getirmiştir.

İhvân'a göre her insanın, öğreniminde, ahlak sahibi olmasında, sözlerinde, inançlarında, amellerinde ve sanatlarında bir öğretilme/eğitme veya üstada ihtiyacı vardır.⁸⁴ Tek başına bir insan, ancak sıkıntılar içerisinde yaşayabilir. Çünkü insan, çeşitli sanatların sağlamca yapılmasından doğan güzel bir yaşama ihtiyaç duyar. Tek bir insanın bu sanatların tümünü elde etmesi mümkün değildir. Çünkü ömür kısa ve sanatlar çoktur.⁸⁵ Aslında burada kastedilen zanaatler olsa gerek. Zira bir insanın yaşama için gerekli bütün zanaatleri tek başına yapabilmesi mümkün değildir. Burada sanat ifadesine yer verilmesinin nedeni olarak, yaşadıkları çağda böyle bir ayrıma gitmemeleri düşünülebilir. Nitekim zanaatle ilgili cins isim olarak kullanılan marangozlar, demirciler ve fırıncılardan bahsedilirken de kullanılan kelime sanattır.⁸⁶

Bir sanatı, bir işi öğrenmek için bir ustaya ihtiyaç vardır. Usta olan, sanatçı adayına kılavuzluk yapar, yol gösterir. Ayrıca işinin ehli olan sanatçı, bilimlerde kavramlaştırma yaparak, o sanata katkı sağlar. Zira usta sanatçı,

⁸² İhvân-ı Safâ, *Resailu İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/37.

⁸³ İhvân-ı Safâ, *Resailu İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 2/18; 3/156.

⁸⁴ İhvân-ı Safâ, *Resailu İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/480.

⁸⁵ İhvân-ı Safâ, *Resailu İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/52.

⁸⁶ İhvân-ı Safâ, *Resailu İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/113.

yeni başlayanlara nazaran, pratik olarak o sanatı gerçekleştirmek dışında teorisine de sahiptir. Kendisi daha önce çeşitli problemler, zorluklar ve ümitsizlikler ile karşılaşmış ve çözüm yollarıyla çıkış bulmuştur. Bu durumda usta sanatçı, öğrencisine zahmet çekirmeden karşılaştığı sıkıntılarda yardım ederek, çözüme kolay ve hızlı bir şekilde ulaştırabilir. Bu noktada İhvân, Aristoteles ile aynı fikirleri paylaşır. Zira Aristoteles, ustaların gözümüzde daha bilge olmalarının nedeni olarak onların iş yapabilme yeteneklerinin değil, kavrama sahip olmaları ve nedenleri bilmeleri olduğunu söyler.⁸⁷

İhvân-ı Safâ'ya göre babanın, tıpkı bedenine babalık etmesi ve onun varlığının sebebi olması gibi, öğretmen ve üstat da ruhunun babası, onun yetişmesinin sebebi ve hayat bulmasının nedenidir. Nitekim baba bedensel bir sûret vermiş, öğretmen ise rûhânî bir sûret vermiştir. Baba, dünyadaki beden varlık sebebi, yetiştiren, saat saat yokluk, değişim ve akıp gitmekte olan dünya yurdunda terbiye edici ve geçim talebi konusunda yol gösterici olduğu gibi öğretmen de ruhu ilimlerle besleyen, marifetle terbiye eden ve ona nimet, lezzet, sevinç, ebediyet ve sonsuz rahatlık yolunu gösterendir.⁸⁸

Sanatın temel işlevlerinden biri de etik'tir.⁸⁹ Bununla kastedilen şey de teorik olarak davranış biçimlerini öğretmek değil yaşayarak göstermektir. Bir başka ifadeyle insanın, sanat yoluyla, kendisini mutlu kılacak davranışları gerçekleştirmesidir. Bu anlamda İhvân-ı Safâ, sadece davranışların değil, hakikatı anlamada ve eşyayı araştırmada da ahlak ve düşüncenin güzelleştirilmesini önemli görmektedir.⁹⁰

İhvân-ı Safâ, Platon'un görüşüne uygun olarak sanatlarda uzmanlaşmaya gidilmesinin gerektiğine⁹¹ de vurgu yapar. Bir kişi bir sanatı ne kadar çok yaparsa, başarılı ürünler ortaya çıkarması da o kadar kolaylaşır diyen İhvân'a göre, her sanat, daha önce ifade edildiği gibi diğer bir sanattan alınmıştır. Her sanatın, ilmin ve mezhebin erbabı da diğerlerine göre kendi sanatlarını, onların asıllarını ve detaylarını daha iyi bilir.⁹² Günlük alışkanlıklar, sürekli yapılmak suretiyle, onlara benzeyen ahlak tarafından güçlendirilir. Aynı şekilde çeşitli sanatların pratik uygulamasını yapmak, o

⁸⁷ Aristoteles, *Metafizik*, 79.

⁸⁸ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 4/50.

⁸⁹ İhvân-ı Safâ'da sanatın ve özelde müziğin ahlak üzerine etkisi konusunda bkz. Muhammet Fatih Kılıç, "İhvân-ı Safâ'da Sanatın Ahlaki Boyutları: Müzik Üzerine Bir İnceleme", *bilimname* XXXVI/2018/2 (Şubat 2018), 63-90.

⁹⁰ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 4/109.

⁹¹ Platon, *Devlet*, çev. Sebahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), 65.

⁹² İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 3/438.

sanatlarda uzmanlığı güçlendirir.⁹³ Dolayısıyla Aristoteles'te ifadesini bulduğu şekilde benzer etkinliklerden huylar oluşur.⁹⁴ Erdemler ne doğal olarak ne de doğaya aykırı olarak edinilir; onları edinecek bir doğal yapımız vardır, alışkanlıkla da onları tam olarak geliştiririz. Bunların olanaklarını daha önce taşıyoruz, daha sonra da etkinlikleri gerçekleştiriyoruz.⁹⁵ Her sanatkârın ve meslek sahibinin aklının üstünlüğü, kendi şahsında ortaya çıkar ve güzel yapamadığı şeyleri ya da sanatının alanı dışında kalan şeyleri yapmaya kalkışmadığı sürece sanatını sağlam yapması söz konusu olur.⁹⁶

Sonuç

Orta Çağ İslâm felsefesinin özgün bir oluşumu olan İhvân-ı Safâ'nın, yaşadıkları çağa uygun bir yaklaşımla sanatları/zanaatları incelediği görülür. Sanat ve zanaat ayrımının olmadığı bir dönemde yazılan *Risaleler*'de sanatlar/zanaatlara özel bir önem verilir ve herkesin bir zanaat öğrenmesi gerekliliğine vurgu yapılır.

İhvân-ı Safâ'ya göre insanı diğer canlılardan ayıran temel fark, düşünen nefse özgü nitelikler olan teorik ve pratik sanatlara arzulu olmasıdır. Şu halde sanatların kaynağı, insanî nefsin tabii bir meyli olarak görülmektedir. Bu yaklaşım Aristoteles'in sanatı, insana özgü doğal ve doğuştan getirilen taklit eğilimi ve hoşlanma ile açıklamasına paralel gözükmektedir. Yine onlar, ilimleri ve sanatları bulduklarını iddia edenlerin, tabiatla yapılmış olanları gözlemleyerek ve onlar üzerine düşünüp kıyas yaparak ancak bir sonuca vardıkları ve bir sanat eseri meydana getirdiklerini ifade eder. Buna göre beşeri sanatlar ancak tabiatın bir taklidi olarak kabul edilmiş olur. Ancak onlar buradaki taklidi, doğanın taklidi olarak almakla birlikte, bu taklidin daha üst konumdaki varlıkların taklidini yapmak şeklinde olduğunu da ifade ederler. Sanatların kaynağını son basamakta Allah'a dayandıran İhvân-ı Safâ'ya göre sanattaki maksat, her sanatta usta/*mahir olmak*, Yaratıcı olan "gerçek Sanatkâr'a benzemek" demektir. Burada benzemek ile kastedilen şeyin, Tanrı'nın fiillerine benzer şekilde, ahenkli ve düzenli ürünler ortaya çıkarmak olarak anlaşılması gerektiği de özellikle vurgulanır. Buradan hareketle İhvân-ı Safâ'ya göre sanatın mahiyetinin bir yönüyle yaratma ve bir yönüyle de taklit olduğu söylenebilir.

Sanatçıların gayelerinden birinin de duyuşsal anlamda doyuma ulaşmak olduğunu belirleyen topluluğun, sanatçının sanat yoluyla kendini

⁹³ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 1/45.

⁹⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür (Ankara: BilgeSu Yay., 2012), 31.

⁹⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 30.

⁹⁶ İhvân-ı Safâ, *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*, ts, 3/429.

ifade ederek, başkaları tarafından takdir edilmek ve sonucunda da mutlu olmak düşüncesini beşerî sanatların ortaya çıkışında önemli etkenlerden biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

İhvân-ı Safâ'ya göre çeşitli meslek ve sanatları icra etmekten maksat, ihtiyaçları karşılamak ve ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmaktır. Bundan da maksat nefsin yetkinleşmesine, yetkinleşmesinden maksat ise semanın melekûtuna yükselmesine yardım etmektir. Bu da sanatın temel işlevlerinden biri olarak ahlakî arınmayı sağladığına işaret etmektedir. İhvân-ı Safâ, sanat yoluyla davranışların güzelleştirilmesinin gerekliliğine vurgu yaparken bu yaklaşımı ile Aristoteles'teki katharsis anlayışına benzer bir şekilde nefsin arındırılması suretiyle estetik haz almaktan ziyade etik bir değer olarak değerlendirilmesini hatırlatmaktadır.

İhvân-ı Safâ, sanat öğrenimini kişisel farklılık ve kabiliyetler yanında, sanat yapacak kişinin doğumu sırasındaki yıldızların da etkisine bağlar. Bu nedenle bazı insanlar, tabiatları gereği bir ya da birkaç sanatı kolaylıkla kabule yatkın olurken, diğerlerinin başarısız olması bu etkiye dayandırılmış olur.

İhvân-ı Safâ topluluğu, Platon'un görüşüne uygun olarak sanatlarda uzmanlaşmaya gidilmesinin gerektiğine de vurgu yapar. Çünkü her sanatın erbabı diğerlerine göre kendi sanatını, onların asıllarını ve detaylarını daha iyi bilir. Buna göre, bir kişi bir sanatı ne kadar çok yaparsa, başarılı ürünler ortaya çıkarması da o kadar kolay olur. Hangi durumda olursa olsun sanatın öğretilen ve öğrenilen bir olgu olmasından hareketle pratik bir gaye güden topluluk, sanatlarda, birlikte yapılmaya duyulan ihtiyacın zorunluluğunu dile getirirler.

Sanatların bazı yönlerden birbirlerinden üstün olduklarını da ifade eden İhvân-ı Safâ'ya göre bu üstünlük, ya konu oldukları madde açısından, ya yapılan şey açısından, ya onları edinmeye sevk eden zaruri ihtiyaçlar açısından, ya sağladığı umumun menfaati açısından, ya da bizzat sanatın kendisi açısındandır. O halde İhvân'a göre, sanatlar ya zorunluluk ya fayda ya da bizzat sanatın kendisi için yapılmaktadır. Hepsinin temel hedefi insanın kemâl derecesine ulaşmasını temin etmektir.

Zanaatlar, İslam toplumundaki ekonomik canlılığın en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Bu nedenle de Müslüman düşünürler zanaatları sınıflandırmaya ve çeşitlerini açıklamaya çalışmışlardır. İhvân-ı Safâ, yaşadığı çağa uygun bir şekilde ifade edilen zanaatları, işlevselliği açısından sınıflara ayırır. Bu sınıflamaya göre, zanaatların bir kısmının icrası zorunluluktan kaynaklanır. Bir kısmı bu

zorunlu olanlara tâbidir ve ona hizmet eder. Bir kısmı da onları tamamlayıp mükemmelleştirir. Bir kısmı ise sadece güzellik ve süstür. Zorunlu olan zanaatlar çiftçilik, dokumacılık ve inşaatçılık olup, bu zanaatlar hayat için zaruri olan kısımdadırlar. Süs ve güzellik zanaatı ise ipek elbise, ipek ve güzel koku vb. zanaatlardır. Buna göre temel ihtiyaçları karşılandıktan sonra sırf insana haz ve güzellik vermeleri açısından zanaatların gördüğü işlev etik ve estetik bir anlam taşımaktadır.

Bu çalışma ile X. Asırdaki sanatlar/zanaatların bir çerçevesi İhvân-ı Safâ Risaleleri'nden hareketle çizilmeye çalışılmıştır. Ancak bu çerçeveyi daha geniş açıdan görebilmek için o dönemi inceleyen farklı çalışmalara da ihtiyaç vardır. Yapılacak çalışmalarla, o dönem mesleklerindeki uzmanlaşmanın boyutları ve dönemin ekonomik hareketliliği daha net bir şekilde görülebilecektir.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

2. Katkı Oranı Beyanı:

Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir. Bununla birlikte tez danışmanı makalede yer almak istemediğini beyan etmektedir.

3. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed Emin. *Zuhru'l-İslâm*. Beyrut-Lübnan: Dar el-Kutub el-İlmiyye, 2. Basım, 2007.

Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yay., 1996.

Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: BilgeSu Yay., 2012.

- Aristoteles. *Poetika*. çev. Samih Rifat. İstanbul: Can Yay., 2007.
- Bayram Ali Çetinkaya. *İhvân-ı Safâ'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*. Ankara: Elis Yay., 2003.
- Cafer Âl Yasin. *Felasifu'l-Müslimûn*. Kahire-Beyrut: Dâr el-Şuruk, 1987.
- Ebü Hayyan et-Tevhîdî. *el-İmtâ' ve'l-Müânese*. ed. Ahmet Emin-Ahmet el Zeyn. Kahire: Matbaatü Lecneti-t Te'lifi ve't-Tercümeti ve'n-Neşr, 1942.
- Ebü Hayyan et-Tevhîdî. *el-Mukâbesât*. Mısır, 1929.
- Enver Uysal. *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yay., 1998.
- Enver Uysal. "TDV İslâm Ansiklopedisi". *İhvân-ı Safâ*. C. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Etienne Gilson. *Ortaçağda Felsefe*. çev. Ayşe Meral. İstanbul: Kabcacı Yay., 2007.
- Fazlur Rahman. *İslam*. çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın. Ankara: Selçuk Yay., 1992.
- Fuad Ma'sum. *İhvân-ı Safâ-Felsefetühüm ve Gâyâtühüm-*. Dimesşk-Suriye: Dâr al-Mada Li's-Sekafeti Ve'n-Neşr, 1998.
- Hasan el-Emin. *İhvân-ı Safâ*. Beyrut: Dairetü'l- Maarifi'l-İslamiyyeti's-Şiiyye, 2001.
- Hüsameddin Erdem. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Konya: Hü-Er Yay., 2011.
- İbn el-Kiftî. *Ahbâr el-Ulemâ bi Ahbâr el-Hukemâ*. ed. M. Emin Hancî. Mısır: Matbaatü's- Saâdet, 1326.
- İhvân-ı Safâ. *Resailü İhvânü's-Safâ ve Hullanu'l-Vefa*. I-IV, Beyrut: Daru Sadır, ts.
- Muhammet Fatih Kılıç. "İhvân-ı Safâ'da Sanatın Ahlaki Boyutları: Müzik Üzerine Bir İnceleme", *bilimname* XXXVI/2018/2 (Şubat 2018), 63-90.
- Macit Fahri. *İslâm Felsefesi Tarihi*. çev. Kasım Turhan. İstanbul: İklim Yay., 1992.
- Marquet Yves. "The Encyclopaedia of Islam". *İkhwan al-Safa*. 3/1071-1076. London, 1979.
- Muhammed Adil Awa ve Hani Muhyiddin Atiyye. "Mevsuat Alami'l-Ulema ve'l-Udeba el-Arab el-Müslimin". *İhvân-ı Safâ*. C. 1. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 2004.
- Muhammet Fatih Kılıç. "İhvân-ı Safâ'da Sanatın Ahlaki Boyutları: Müzik Üzerine Bir İnceleme". *bilimname* XXXVI/2018/2 (Şubat 2018), 63-90.

- Nanji Azim. "Encyclopedia of Islam and the Muslim World". *"Ikhwan al-Safa"*. ed. Richard C. Martin. C. 1. New York, 2004.
- Nejat Bozkurt. *Sanat ve Estetik Kurumları*. İstanbul: Sarmal Yay, 1995.
- Ömer A. Ferruh. "Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri". çev. İlhan Kutluer. thk. M. M. Şerif. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Ömer Ferruh. *El-Fikru'l-Arabî*. Beyrut: Daru'l-İlm lil-Melayin, 1996.
- Platon. *Devlet*. çev. Sebahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Platon. *Şölen*. çev. Cüneyt Çetinkaya. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yay., 2005.
- Sibel Özbudun. *Hermes'ten İdris'e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri*. Ankara: Ütopya Yay., 2004.
- Şahin Filiz. *İhvân-ı Safâ Topluluğu ve İnsan Felsefesi- İlk İslâm Hümanistleri*. Ankara: Bilim ve Ütopya Kitaplığı, 2010.
- Takiyettin Mengüşoğlu. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Turan Koç. "TDV İslam Ansiklopedisi". *Sanat*. C. 36. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yılmaz Can, Recep Gün. *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2012.
- Zekeriyya İbrahim. *Müşkilâtü'l-Felsefiyye III- Müşkilâtü'l-Fen-*. Kahire: Mektebetü Mısır, ts.

ARTS/WORKING ARTS IN IKHWAN AL-SAFA'S (BRETHREN OF PURITY) TREATISES*

 Mehmet KARAKUŞ^a

Extended Abstract

Ikhwān-i Safā is a unique philosophical community that aims to enlighten the society they live in in the Islamic geography intellectually in the 10th century, and tries to spread its philosophical and scientific studies to the society through the Treatises (al-Risalāt) they wrote. Ikhwān-i Safā considers it as the main goal that the members of the community should have knowledge of all sciences and not be ignorant. Accordingly, the system adopted by the group provides that they think about all sciences, research them completely, grasp the outward and inward knowledge of the sciences. Most of the aims they pursue in the Treatises they have revealed are about to unite Allah, to absolve Him from the things that ignorant people, who are far from the knowledge of the arts invented by the servants he created out of love, regard Him. In this sense, Treatises are texts that aim to go beyond the apparent meaning of religious texts, including the Qur'an, and that clearly reveal the need to use philosophy as a primary tool for the realization of this purpose.

For this reason, the community, which also had political goals, gathered secretly with its members periodically and wrote fifty-one treatises to realize their goals. One of these Treatises is the 8th Treatise, that of the part on the Mathematics, and it is called "On Practical Arts and Its Purposes". In this Treatise, it is possible to see that crafts were discussed in detail in a period when there wasn't any distinction between art and craft. In this study, it will be investigated what Ikhwān-i Safā means by the concept of art, as well as working, earning, having a profession and what should be the things that are needed while all these are obtained.

* This work has been derived the second author's dissertation entitled "Aesthetics and art in Khwan al-Safa's treatises".

^a Assoc. Prof., Kilis 7 Aralık University, mehmetkus@kilis.edu.tr

According to Ikhwān-i Safā, Allah gave men the ability to make admirable arts and to speak various languages in tongue. The main difference that distinguishes man from other living things is his desire for theoretical and practical arts, which are qualities peculiar to the thinking soul. Ikhwān-i Safā, who determines the arts as a natural inclination of the human soul and examines the practical arts after the scientific arts, accepts the art as creation on the one hand. Again, it is understood that those who claim to have invented the arts see the human arts as an imitation of nature, since they have come to a conclusion only by observing what has been done in nature, thinking about them and making comparisons and creating a work of art. However, it turns out that what Ikhwān-i Safā means by imitation is to imitate beings in a higher position rather than imitating nature.

In the thought of Ikhwān-i Safā, which divides the human arts into two as theoretical and practical, the practical art is the knowing artist's bringing out the form in his mind and revealing it on matter. What is revealed consists of the combination of both matter and form. The beginning of this is based on the command of Allah, the support of the Universal Mind and the influence of the Universal Soul. From this point of view, it is important for Ikhwān-i Safā to emphasize that men is supported by Allah in the emergence of arts. According to Ikhwān, that bases the source of arts on Allah in the last step, the aim in art is to be master/skilled in every art and to resemble the "real Artist" who is the Creator. What is meant by resembling here should be understood as performing acts similar to the acts of God, in other words, producing harmonious and regular products.

In the Ikhwān-i Safā Treatises, the crafts were classified in terms of their subject, the tools and equipment they used, and the value of the resulting product. In this Treatise, the arts were divided into parts and the qualities that every art producer should have were investigated. Again, the organs and tools needed while performing the art were mentioned and it was emphasized that fire was a useful tool in art. According to Ikhwān-i Safā, who states that the arts are superior to each other in some ways, this superiority is either in terms of the material they are subject to, in terms of what is done, in terms of the essential needs that lead them to be acquired, or in terms of the benefit of the general public, or in terms of the art itself. In short, it has been revealed that the arts are made either for necessity or for utility or for the art itself. The driving force behind all these and the main goal of the realization of the arts have been expressed as ensuring that people reach the level of perfection. According to Ikhwān-i Safā, every artist and professional should not do things outside the scope of his art by using his mind, make his

art sound and make his attitude towards other people good. Only in this way can the superiority of the craftsman in his art be revealed.

Expressing that art provides moral purification as one of its main functions, İhvân-ı Safâ also emphasizes the necessity of beautifying behaviors through art, and the fact that the stars at the time of birth are influential in art education, along with personal differences and abilities. For this reason, some people are naturally inclined to accept one or more arts. In fact, most of the people, thanks to the quality of their talent, when they see an art or those who make that art, they understand it with a little study. Children are expected to be more successful in the art of their fathers and ancestors, especially in the art that their birth signifies, than the art of strangers. In addition, according to them, the more a person does an art, the easier it is to create successful products. With this approach, the Ikhwân, emphasizes the need for specialization in the arts.

The purpose of performing various professions and arts is to meet the needs and help the needy. The purpose of this is to make the soul perfect, and the purpose of its perfection is to bring it to the real happiness that will be lived forever with the good.

In this study, the distance covered by the Islamic world in the field of philosophy, science and culture in the 10th century will be tried to be shown on the basis of the Ikhwân-i Safâ Treatises and their thoughts on art /crafts will be investigated in the Treatises.

Keywords: Islamic Philosophy, Ikhwân-i Safâ, Ikhwân-i Safâ Treatises, Art, Craft.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Ethics approval:

Not applicable.

2. Author contribution:

The author declares no one has contributed to the article. Besides, the supervisor declares he/she doesn't want to take part in the article.

3. Competing interests:

Mehmet KARAKUŞ

The author declares no competing interests.

